

Литвиненко О.Ю.

УДК 81'373:398.9:130.123

ПЕРФОРМАТИВНІ ЕТИКЕТНІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ФРАГМЕНТУ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНЦІВ

Сучасна лінгвістика активно досліджує зв'язок мови з культурою і особливу увагу в цьому напрямку привертають дослідження в галузі фразеології, оскільки фразеологічні одиниці (ФО) трансформують культуру етносу. Як зазначає В.М. Мокієнко, фразеологія в цілому, її культурний компонент є «ядром національної свідомості, мірилом духовності народу» [5, с. 66] Для з'ясування менталітету українців, пізнання їхнього внутрішнього світу через призму духовної культури, найважливішим є дослідження специфіки народної фразеології, бо вона притягує етнокультурні елементи у свою мовну систему, а потім відшліфовує і відточує їх на компонентному та семантичному рівнях за допомогою мовців [6, с. 224]

Питання визначення корпусу культурно маркованої української фразеології, джерелом формування якої є духовна культура, ще недостатньо досліджені в науковій літературі. Про це наголошувалося в працях В. Мокієнка, Ю. Прадіда, В. Ужченка, Л. Савченка та ін. Саме тому опис перформативних формул мовленнєвого етикету є важливим для ґрунтовного аналізу української етнофразеології.

Актуальність обраної теми зумовлена необхідністю системного аналізу компонентного складу та семантики ФО мовленнєвого етикету, які зафіксовані у фольклорних і лексикографічних працях ХІХ – поч. ХХ ст. Детальне лінгвокультурологічне та етнолінгвістичне вивчення перформативних ФО дасть можливість виявити вплив міфологічних, християнських вірувань, світогляду українців на формування фразеології.

Метою статті є виявлення та характеристика перформативних ФО мовленнєвого етикету, підґрунтям для виникнення яких стало світосприйняття українського народу, його обряди і звичаї, певні стереотипні норми поведінки.

Об'єктом дослідження ми обрали етикетні перформативні ФО, що виникли на основі міфологічних і християнських уявлень українців.

Предметом роботи є лінгвокультурна характеристика ФО, що поєднують компоненти з міфологічною та релігійною семантикою.

Мовленнєвий етикет – це система спеціально призначених формул ввічливості, що склалася в процесі історичного розвитку народу та відображає особливості мовної свідомості, основні риси ментальності. До мовленнєвого етикету належить велика кількість ФО, які знаходяться у сфері висловлень-дій, тобто є перформативними. Прагматична сутність перформативності ФО мовленнєвого етикету полягає у зміні реальної дійсності. Наприклад, формули мовленнєвого етикету: *доброго дня, моє вітання, моє шанування* мають відповідники експліцитних перформативів: *бажаю Вам доброго дня, поздоровляю Вас, висловлюю своє шанування* тобто слугують для створення доброзичливої атмосфери в спілкуванні, що відповідає основній вимозі перформативності.

Аналіз фразеологічного матеріалу свідчить про те, що серед поліфункціональних ФО окрему групу становлять одиниці з сакральним змістом, у складі яких є компоненти на позначення вищих божественних сил. Основною номенатемою на позначення вищої сили в структурі перформативних ФО є Бог. У християнстві Бог – це втілення позитивності, добра, всепрощення. У філософській енциклопедії В.

Кемерова зазначено, що слово «Бог» має загальноарійське походження від слова «баха», із семантикою «блага», «обдарування», «наділення». Бог – це сакральна персоніфікація Абсолюта в релігіях теїстського типу: верховна особистість, що атрибутована тотожністю сутності та існування, вищим розумом, надприродною могутністю та абсолютною досконалістю, тобто найвища істота, творець світу, ідеал. Під впливом християнських вірувань багато форм привітання, прощання, поздоровлення, побажання, прохання містять компоненти-теоніми *Бог (Господь)*.

Факт фразеологізації сполучення «дай Бог» свідчить про відображення у ФО уявлення про можливість Бога наділяти / не наділяти людину, про вибірковий підхід до кожного, про можливість прикріплення такого «наділу» до певного періоду часу, про те, що багато в житті залежить від тієї долі, яку Бог через певні причини, надав чи не надав людині [2, с. 164], саме тому при привітанні, прощанні, поздоровленні, побажанні, проханні посилалися на божественну силу.

Аналіз перформативних етикетних фразеологізмів і стійких сполучень слів дає можливість виявити найпоширеніші структурно-семантичні моделі перформативних етикетних ФО з компонентом-теонімом *Бог (Господь)*:

1. Дієслівний компонент виражений наказовою формою 2 особи однини + компонент-теонім, виражений у формі звертання + компонент / кілька компонентів / із позитивним змістом = семантика *побажання / прохання / поздоровлення*. У цій моделі також привертають увагу компоненти, що позначають позитивне побажання, бо за їх допомогою можна простежити вплив дохристиянського світосприйняття людей: *дай тобі, Боже, и з роси и з води* [13, с. 226]; *приспорюй, Господи, Боже росу, щоб коровки доїлись (до молока)* [13, с. 509]; *дай вам Боже і з роси і з води на голові солоди – жартливе бажане'* [14, с. 1, 520]. Подані стійкі сполучення слів мають у своєму складі символічні природні компоненти *вода, роса*. За міфологічними уявленнями вода – найвеличніший дар неба Матері-Землі, бо вона оживлює її та робить плодючою. Наші предки вважали воду святою, обожнювали її. У народі кажуть: «*Будь багатий, як земля, а здоровий, як вода!*». Земна вода поєднана з небесною, а тому є символом морального та духовного очищення [1, с. 83]. Роса – цілюще сім'я, що подає на землю богиня небесної води Зоря. Свято роси наші предки відзначали на Купала (24 червня). Цього дня казали: «3 роси вам!», тобто бажали одне одному всьляких гараздів [1, с. 426]. Виявлені компоненти *вода і роса* фіксуються в структурі етикетних мовних формул, оскільки експлікують магічний зміст побажання, наділеного символічними характеристиками.

Привертають увагу етикетні мовні формули з аксіологічним компонентом *добрий (добро): Господи помози вь добрый часъ почать и вь добрый позжать*. [11, с. 111]; *дай, Боже, вику довгого, щастя доброго, таланъ в головы, долю пидъ бикъ, а здоров'я нехай вкрывае* [11, с. 3]; *дай Боже добру партъ!* – 'побожне бажане' [14, с. 2, 504]; *Боже, дай добре, та недовго ждати* [13, с. 44]; *дай, Боже, з добрими людми знатися* [13, с. 421]; *сади, Боже, все добре* [13, с. 520]; *дай, Боже з добрим загубить, а з лихим не найти* [13, с. 291]. Етимологія лексеми *добрий* походить від праслов'янського *dobrъ* «відповідний, підходящий, корисний», що утворений від *doba* «доба». Крім часового значення праслов'янське *doba* наділено семантикою «щось стосовне, властиве» споріднене з литовським *dabà* «натура, вдача», та латиською *dabāt* «благоволіти» [3, с. 98]. В українській культурі лексема *добрий* втілювала магічну сутність у вербальне побажання. У мовленні українців актуальними були такі етикетні формули: *доброї дороги, доброго вечора, доброго ранку*. Тим самим пращури намагалися охороняти, оберігати словом від злих сил і нещастя. Слов'яни свято вірили, що «добрий час» дарується добродієм, добрим людям, а «недобрий» – грішникам. Цей ідеал справедливого «розподілу» часу – одна з тих вічних мудростей, які, втративши міфологічний сенс, продовжують зберігати свою сутність.

Цікавою є також етикетна мовна формула з компонентом *весна: дай, Боже, веснувати!* [8, с. 1, 142]. За народним календарем слов'ян весна – це не просто пора року, а початок господарського, у середні віки і календарного року (1 березня). Також пора воскресіння і відродження життєдайної сили сонця, символ життя. Наші предки обожнювали воскресіння Природи і вірили, що з нею пробуджуються, виходять «на цей світ», розважаються і бенкетують разом із живими душами померлих родичів. Весна – торжество на честь богині життя Лади та її доньки – богині кохання Лелі [1, с. 61] та інші. Дієслівний компонент *веснувати* інтерпретувався в значенні «жити, процвітати, бути здоровим». Успішно прожити цілий рік і дочекатися весни, було одним із найважливіших побажань людини. Саме тому в Бога просили подарувати можливість зустріти весну.

2. Компонент-теонім, виражений у формі звертання + дієслівний компонент зі значенням *прохання* = семантика *привітання, прощання: крий Боже; храни Богъ* [12, с. 311]; *помогай Богъ* [10, с. 165]; *помагай-бі, помагай-бу! Боже помози* [9, с. 3]; *Боже сохрани; крий Боже; ховай Боже* [9, с. 3]; *боронь, Боже (або: Господи)* [13, с. 248]; *ховай Боже!* – *Крий Боже* [13, с. 248]. У зазначених прикладах дієслівний компонент зі значенням «прохання» реалізується за допомоги лексем *крий, помагай, сохрани, храни, ховай, боронь*, виражених дієсловами наказового способу 2 особи однини, що відображають віру українців у всемогутність вищих сил, а саме Бога, який може допомогти в будь-якій ситуації, сховати від лиха, зберегти у скруті, покрити, як колись Божа Матір покрила віруючих своїм покривалом, таким чином захистивши їх від ворогів видимих та невидимих.

Отже, у перформативних ФО мовленнєвого етикету українців чітко простежується поєднання компонентів, що трансформують міфологічні уявлення: *вода, роса, весна* та компонент-теонім *Бог (Господь)*, як втілення вищої сили у християнстві. Перформативні етикетні ФО наділені сакральним змістом і позитивною конотацією. Поєднання міфологічних і християнських вірувань у фразеології свідчить про відображення в мовній системі динаміки розвитку духовної культури українців та її вплив на формування семантики та структури ФО.

Джерела та література:

1. Войтович В. Українська міфологія / В. Войтович. – 2-ге вид., стереотип. – К. : Либідь, 2005. – 664 с.
2. Гехтляр С. Я. «Бог даст...», «Дай Бог...»: о содержании концепта «Бог» в его отношении к миру, человеку, времени / С. Я. Гехтляр, В. О. Кузнецов // Фразеология и миропонимание народа : материалы Междунар. науч. конф. : в 2 ч. / сост.: В. Т. Бондаренко, Г. В. Токарев. – Тула : Изд-во Тул. гос. пед. ун-та им. Л. Н. Толстого, 2002. – Ч. 2 : Фразеология и межкультурная коммуникация. – 310 с.
3. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / Академія наук української РСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наукова думка, 1982.
4. Кемеров В. Філософська енциклопедія / В. Кемеров. – К. : Панпрінт, 1998.
5. Мокиєнко В. М. Загадки русской фразеологии / В. М. Мокиєнко. – 2-е изд., перераб. – СПб. : Авалон; Азбука-классика, 2007. – 256 с.
6. Савченко Л. В. Етноконцепты фразеологических единиц календарно-обрядного цикла и их отображения в духовной картине мира украинцев / Л. В. Савченко // Язык и межкультурная коммуникация : сб. статей I Междунар. конф. – Астрахань : Изд-кий дом «Астраханский университет», 2007. – С. 153.
7. Савченко Л. Національно-культурна конотація фразеологізмів мовленнєвого етикету українців / Л. Савченко // Прикладна лінгвістика та лінгвістичні технології. MEGALING – 2007 : зб. наук. праць. – К., 2008. – С. 338-348.
8. Грінченко Б. Словарь української мови : у 4-х т. / Б. Грінченко; зібрала ред. журн. «Кієвская старина»; упоряд. з дод. власного матеріалу Б. Д. Грінченко. – К., 190-1909.
9. Дубровський В. Московсько-Українська Фразеологія / В. Дубровський. – К. : Друкарня б. Київської Друкарської Спілки, 1917. – 148 с.
10. Закревський М. В. Малоросійськія пословицы, поговорки и загадки и Галицкія приповѣдки / М. В. Закревський // Старосвітській бандуриста. – М., 1860. – Кн. II. – С. 139-230.
11. Комаров М. Нова збірка народних малоруських прыказокъ, прысливъвъвъ, помовокъ, загадокъ и замовлянь / М. Комаров. – Одесса : Типо-литографія Е. И. Фесенко, 1890. – 125 с.
12. Котляревский И. П. Собрание малоросійскихъ словъ содержащихся в “Энеиде”, и сверхъ того еще весьма многихъ иныхъ, издревле вошедшихъ въ Малоросійское наречіе с другихъ языковъ, или коренныхъ Російскихъ, но не употребительныхъ / И. П. Котляревский // Полное собрание сочиненій на малоросійскомъ языке. – К., Одесса : Изданіе книжныхъ и музыкальныхъ магазиновъ Болеслава Корейво, 1890. – С. 293-338.
13. Номис М. Українські приказки, прислів'я и таке інше / М. Номис. – СПб., 1864. – 304 с.
14. Галицько-руські народні приповідки : т. 1-3 / зібрав, упоряд. і пояснив др. Іван Франко. – Львів : Наук. т-во ім. Т. Шевченка, 1901-1910.